

به نام آنکه جان را فکرت آموخت

امام خمینی (ره):

همه قیام کنند برای اینکه مملکت را از این وضع اقتصادی نجات بدهند. اگر مملکت شما در اقتصاد نجات پیدا نکند و وابستگی اقتصادی داشته باشد، همه جور وابستگی دنبالش می آید ...

حقوق تجارت

فریدون افشاری

سرشناسه: افشاری، فریدون، ۱۳۴۶ -
عنوان قراردادی: ایران. قوانین و احکام، Iran. Laws, etc.
عنوان و نام پدیدآور: حقوق تجارت/فریدون افشاری.
مشخصات نشر: تهران: کتاب شهر علم، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری: ۲۴۳ص.
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۵۵۶۳-۱-۳
وضعیت فهرست نویسی: فیپا
موضوع: حقوق تجارت
موضوع: Commercial law
موضوع: حقوق تجارت -- ایران
موضوع: Commercial law – Iran
رده بندی کنگره: ۱۳۹۸ ج۷ الف / ۹۲۰ KMH
رده بندی دیویی: ۳۴۶/۵۵۰۷
شماره کتابشناسی ملی: ۵۶۳۲۱۱۵

عنوان کتاب: ..... حقوق تجارت
مؤلف: ..... فریدون افشاری
ناشر: ..... انتشارات کتاب شهر علم
طرح روی جلد: ..... حسین افشاری
صفحه آرایه رایانه‌ای: ..... فرشته اشرفی
شمارگان: ..... ۱۰۰۰ جلد
نوبت چاپ: ..... اول
قیمت: ..... ۳۲۰،۰۰۰ ریال
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۵۵۶۳-۱-۳

کلیه حقوق چاپ برای ناشر محفوظ است.

آدرس: تهران، خیابان انقلاب، خیابان دوازده فروردین، نبش کوچه بهشت آیین، پلاک ۷ طبقه ۲

تلفن: ۶۶۵۸۳۰۳۰

يا ايّها الذين آمنوا لا تأكلوا أموالكم بينكم بالباطلِ الا عن تكون
تجارةً عن تراضٍ منكم ...

قسمتی از آیه ۲۹ سوره نساء

ای کسانی که ایمان آورده اید اموال یکدیگر را به ناحق مخورید مگر آنکه با
رضایت و رغبت، تجارتی نموده باشید...

تقدیم بہ مادر م، راضیہ اشرفی

درباره مؤلف

❖ تاریخ تولد: ۱۳۴۶

❖ محل تولد: روستای سرخنگ، بخش قهستان، شهرستان درمیان، استان خراسان جنوبی

❖ تحصیلات ابتدایی تا دیپلم: آموزشگاه‌های درخس، اسدیه، دبیرستان شهید بهشتی بیرجند واقع در خراسان جنوبی

❖ دانشگاه‌های محل تحصیل: دانشگاه دولتی تهران (مجتمع آموزشی عالی قم)، دانشگاه دولتی شیراز

❖ رشته تحصیلی: حقوق

❖ سوابق آموزشی دانشگاهی:

۱- تدریس دروس حقوقی از سال ۱۳۷۵ در دانشگاه‌های مختلف (پیام نور، فنی و حرفه‌ای، فرهنگیان، دولتی، آزاد اسلامی و جامع علمی کاربردی خراسان جنوبی)

۲- تدریس در دوره‌های کوتاه مدت مراکز آموزشی، پژوهشی و ضمن خدمت دستگاه‌های مختلف (استانداری، آموزش و پرورش و ...)

❖ تألیفات:

۱- کتاب حقوق تطبیقی- انتشارات تمرین- مشهد

۲- کتاب کلیات و مقدمه‌ی علم حقوق- انتشارات قهستان بیرجند

۳- جزوه، مقاله، پایان نامه: حقوق اساسی، حقوق روستایی، حقوق فرهنگی، حقوق مالی، حقوق شهروندی، حقوق تعاون، حقوق تجارت، اخلاق حرفه‌ای در تجارت، قوانین و مقررات در حوزه‌ی فرهنگ، اسناد و قوانین آموزش و پرورش، حقوق اداری، حقوق کار، حقوق کودک، بررسی مصوبات بین المللی و داخلی مواد مخدر، حقوق خانواده، آیین دادرسی مدنی، ماهیت حقوقی اصناف و اصول حاکم بر آن در حقوق ایران، ...

❖ موارد تدریس شده:

حقوق اساسی، حقوق اداری، حقوق بین الملل عمومی، حقوق بین الملل خصوصی، حقوق کار، مبانی علم حقوق، حقوق تطبیقی، حقوق جزای عمومی اسلام، حقوق جزای خصوصی اسلام، مقدمه‌ی علم حقوق، حقوق تجارت، حقوق کودک، کلیات علم حقوق، مصوبات بین المللی و قوانین داخلی مواد مخدر، اسناد و قوانین آموزش و پرورش، حقوق فرهنگی، حقوق شهروندی، مقررات بیمه، حقوق تعاون، حقوق مدنی، قوانین و مقررات مالی، حقوق خانواده، قوانین و مقررات در حوزه‌ی فرهنگ، اخلاق حرفه‌ای در تجارت، آیین دادرسی مدنی، حقوق بین الملل عمومی اسلام، مقررات زندان‌ها، قواعد فقه، حقوق ورزشی، حقوق بازرگانی پیشرفته، ...

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات

بخش اول: تعریف حقوق تجارت و جایگاه آن در تقسیمات علم حقوق ۱۸

الف: تعریف حقوق تجارت (حقوق بازرگانی) ۱۸

ب: جایگاه حقوق تجارت در تقسیمات علم حقوق ۱۸

بخش دوم: ارتباط حقوق تجارت با سایر شعبات علم حقوق ۱۸

الف: رابطه حقوق تجارت با حقوق مدنی ۱۸

ب: رابطه حقوق تجارت با حقوق اساسی ۱۹

پ: رابطه حقوق تجارت با حقوق کار ۲۱

ت: رابطه حقوق تجارت با حقوق جزا ۲۱

ث: رابطه حقوق تجارت با حقوق اداری ۲۱

بخش سوم: تاریخچه حقوق تجارت ۲۲

الف: دوران قدیم یا باستان ۲۲

ب: دوران قرون وسطی ۲۵

پ: دوره جدید ۲۶

ت: در ایران ۲۷

بخش چهارم: علل پیدایش حقوق تجارت ۳۱

بخش پنجم: منابع حقوق تجارت ۳۱

الف: قانون ۳۱

ب: رویه قضایی ۳۲

پ: عرف تجاری ۳۲

ت: دکترین ۳۲

فصل دوم: تاجر، معاملات تجاری، دفاتر تجاری

بخش اول: تاجر ۳۴

الف: تعریف تاجر ۳۴

ب: ارتباط بین مفاهیم تاجر و کاسب ۳۴

پ: وضعیت کسبه جزء ۳۴

بخش دوم: معاملات تجاری ۳۵

الف: معاملات تجاری اصلی یا ذاتی ۳۵

ب: معاملات تجاری تبعی یا فرعی ۳۸

بخش سوم: دفاتر تجاری ۳۹

الف: انواع دفاتر ۳۹

ب: لزوم امضاء دفاتر توسط نماینده اداره ثبت ۴۰

پ: نکاتی که در تنظیم دفاتر باید رعایت شود و مهلت نگهداری دفاتر ۴۰

ت: مواردی که دفتر تجاری دلیل محسوب نمی شود ۴۰

ث: سندیت داشتن دفاتر تجاری ۴۱

ج: ابراز یا عدم ابراز دفاتر در دادگاه ۴۱

فصل سوم : مایه تجاری

بخش اول: تعریف مایه تجاری و عناصر تشکیل دهنده آن ۴۴

الف: تعریف مایه تجاری ۴۴

ب: عناصر و اجزای تشکیل دهنده مایه تجاری ۴۴

بخش دوم: علامت تجاری ۴۴

الف: تعریف علامت تجاری ۴۴

ب: ثبت علامت تجاری ۴۵

پ: علائمی که قابل ثبت نیست ۴۵

ت: رسیدگی به اعتراض نسبت به اظهارنامه تقاضای ثبت علائم تجاری ۴۵

ث: حقوق ناشی از ثبت علامت، مدت اعتبار و تمدید آن ۴۶

ج: ابطال ثبت علامت تجاری و لغو علامت ۴۷

بخش سوم: اسم تجاری ۴۷

بخش چهارم: حق اختراع ۴۸

الف: تعریف حق اختراع و تاریخ به رسمیت یافتن این حق ۴۸

ب: اختراعات قابل ثبت ۴۸

پ: موارد خارج از حیطه حمایت از اختراع ۴۹

ت: ثبت اختراع و مرجع آن ۴۹

ث: رسیدگی به اعتراضات ۴۹

ج: مدت اعتبار گواهینامه اختراع ۵۰

بخش پنجم: سرقفلی ۵۰

فصل چهارم: شرکت‌های تجاری

بخش اول: تعریف شرکت تجاری و اقسام آن ۵۸

الف: تعریف شرکت تجاری ۵۸

ب: اقسام شرکت‌های تجاری ۵۸

بخش دوم: شرکت سهامی ۵۹

الف: تعریف شرکت سهامی و انواع آن ۵۹

ب: نحوه تأسیس یا تشکیل شرکت‌های سهامی ۵۹

پ: اساسنامه شرکت ۶۱

ت: سهم ۶۳

ث: ارکان شرکت‌های سهامی ۶۴

ج: سود ۷۴

چ: تغییرات در سرمایه شرکت سهامی ۷۵

ح: انحلال و تصفیه شرکت ۷۸

بخش سوم: شرکت با مسئولیت محدود ۸۰

الف: تعریف شرکت با مسئولیت محدود ۸۰

ب: شرط لازم برای تشکیل شرکت ۸۰

پ: سهم الشرکه و شرایط انتقال آن ۸۱

ت: اداره شرکت و هیئت نظار ۸۱

ث: انحلال شرکت ۸۱

بخش چهارم: شرکت تضامنی ۸۲

الف: تعریف شرکت تضامنی ۸۲

ب: شرایط لازم برای تشکیل شرکت و انتقال سهم الشرکه ۸۳

پ: اداره شرکت ۸۳

ت: وضعیت مطالبه قروض شرکت قبل و بعد از انحلال توسط طلبکاران ۸۳

ث: انحلال شرکت ۸۳

بخش پنجم: شرکت غیر مختلط غیر سهامی ۸۴

الف: تعریف شرکت مختلط غیر سهامی ۸۴

ب: اداره شرکت ۸۵

پ: انحلال شرکت ۸۵

بخش ششم: شرکت مختلط سهامی ۸۶

الف: تعریف شرکت مختلط سهامی ۸۶

ب: اداره شرکت و لزوم تشکیل هیئت نظار ۸۶

پ: انحلال شرکت ۸۷

بخش هفتم: شرکت نسبی ۸۷

الف: تعریف شرکت نسبی ۸۷

ب: وضعیت مطالبه قروض شرکت قبل و بعد از انحلال توسط طلبکاران ۸۸

پ: انحلال شرکت ۸۸

بخش هشتم: شرکت تعاونی ۸۸

الف: تعریف شرکت تعاونی ۸۸

ب: تأسیس تعاونی و شرایط عضویت ۸۹

پ: ارکان شرکت‌های تعاونی ۹۱

ت: اخراج عضو از تعاونی ۹۳

ث: اتحادیه تعاونی ۹۴

ج: انحلال و تصفیه ۹۴

چ: حساب سود و زیان و تقسیم سود و سایر مقررات مالی ۹۵

فصل پنجم: ورشکستگی

بخش اول: تعریف ورشکستگی و انواع آن ۹۸

الف: تعریف ورشکستگی ۹۸

ب: انواع ورشکستگی ۹۸

بخش دوم: اعلام و آثار ورشکستگی ۱۰۱

الف: اعلام ورشکستگی ۱۰۱

ب: آثار ورشکستگی ۱۰۱

بخش سوم: تصفیه امور ورشکستگی ۱۰۵

الف: تعریف تصفیه امور ورشکستگی و قوانین مربوطه در ایران ۱۰۵

ب: اداره تصفیه و شیوه رسیدگی به پرونده‌ها ۱۰۵

پ: تصفیه بر طبق قانون تجارت ۱۰۶

- بخش چهارم: اعاده اعتبار ۱۰۶
- بخش پنجم: تفاوت‌های ورشکسته با مُعسر ۱۰۷

فصل ششم: اسناد تجاری

- بخش اول: مفهوم اسناد تجاری، خاصیت تجریدی و اصل استقلال امضائات ۱۱۰
- الف: مفهوم اسناد تجاری ۱۱۰
- ب: خاصیت تجریدی اسناد تجاری به مفهوم خاص ۱۱۰
- پ: اصل استقلال امضائات ۱۱۱

- بخش دوم: برات ۱۱۲
- الف: تعریف برات و ماهیت تجاری آن ۱۱۲
- ب: قبول و نکول برات ۱۱۲
- پ: اعتراض و اقامه دعوی ۱۱۳
- ت: ظهر نویسی ۱۱۶
- ث: وعده برات ۱۱۷

- بخش سوم: سَفْتِه ۱۱۷
- الف: تعریف سفته و ماهیت تجاری یا غیرتجاری آن ۱۱۷
- ب: تسرّی اغلب مقررات برات در مورد سفته ۱۱۸
- پ: اعتراض و اقامه دعوی ۱۱۸
- ت: ضمانت اجرای عدم واخواست سفته ۱۱۹
- ث: امضاء شخص ثالث در پشت سفته ۱۱۹
- ج: وجوه افتراق و اشتراک برات و سفته ۱۱۹

- بخش چهارم: چک ۱۲۰
- الف: تعریف چک و ماهیت تجاری یا غیرتجاری آن ۱۲۰
- ب: انواع چک ۱۲۱
- پ: طُرُق مختلفه پیگیری در خصوص چک پرداخت‌نشده ۱۲۱
- ت: چند نکته دیگر در رابطه با چک ۱۲۵

فصل هفتم: قراردادهای تجاری

- بخش اول: تعریف قرارداد تجاری و برخی مسائل کلی ۱۳۲
- الف: تعریف قرارداد تجاری ۱۳۲
- ب: برخی مسائل کلی در خصوص قراردادهای تجاری ۱۳۲

بخش دوم: انواع قراردادهای تجاری	۱۳۳
الف: طبقه‌بندی	۱۳۳
ب: مختصری پیرامون هر یک از قراردادها	۱۳۳

فصل هشتم: تشکیلات و نهادهای حمایتی، هدایتی و نظارتی ...

بخش اول: در حقوق داخلی	۱۴۸
الف: وزارت صنعت، معدن و تجارت	۱۴۸
ب: سازمان تعزیرات حکومتی	۱۴۹
پ: تشکیلات پیش‌بینی شده در قانون نظام صنفی	۱۵۰
ت: ستاد پشتیبانی برنامه تنظیم بازار	۱۵۴
ث: شورای عالی مقابله و پیشگیری از جرایم مالی پولشویی و تأمین مالی تروریسم	۱۵۴
ج: ستاد مبارزه با قاچاق کالا و ارز	۱۵۵
چ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (شورای پول و اعتبار، مجمع عمومی، شورای فقهی)	۱۵۵
ح: اتاق بازرگانی، صنایع و معادن و کشاورزی ایران	۱۵۹
خ: اتاق تعاون	۱۶۰
د: وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی	۱۶۱
ذ: بیمه مرکزی ایران (شورای عالی بیمه، ...)	۱۶۲
ز: شورای عالی بورس و اوراق بهادار	۱۶۳
س: شورای اقتصاد	۱۶۵
ش: شورای گفتگوی دولت و بخش خصوصی	۱۶۵
ص: سازمان حمایت مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان	۱۶۶
ض: انجمن حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان	۱۶۷
ض: سازمان ملی استاندارد ایران (شورای عالی استاندارد، ...)	۱۶۸
ط: وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی	۱۷۰
ظ: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی	۱۷۱
ع: شورای رقابت و مرکز ملی رقابت	۱۷۲
غ: سازمان توسعه تجارت ایران	۱۷۳

بخش دوم: در حقوق بین‌الملل	۱۷۴
الف: سازمان تجارت جهانی	۱۷۴
ب: کمیسیون حقوق تجارت بین‌الملل سازمان ملل متحد (آنیسترال)	۱۷۵
پ: اتاق بازرگانی (تجاری) بین‌المللی	۱۷۶
ت: سازمان جهانی مالکیت معنوی (فکری)، (WIPO)	۱۷۷

فصل نهم: آداب تجارت در اسلام

بخش اول: اهمیت تجارت در اسلام	۱۸۰
بخش دوم: برخی از آداب تجاری در اسلام	۱۸۱
الف: لزوم آگاهی از مباحث فقهی مربوطه قبل از اقدام به تجارت	۱۸۳
ب: ممنوعیت رباخواری	۱۸۴
پ: منع احتکار	۱۸۹
ت: منع کم‌فروشی	۱۹۰
ث: انصاف داشتن و منع گران‌فروشی	۱۹۲
ج: صداقت در کسب‌وکار	۱۹۳
چ: ممنوعیت تقلب و غش در معامله	۱۹۳
ح: پرهیز از سوگند	۱۹۵
خ: تجارت نکردن بین طلوع فجر و طلوع خورشید و نیز معامله نکردن با مردمان پست	۱۹۵
د: قناعت داشتن و حریص نبودن در کسب سود و درآمد	۱۹۶
ذ: خوش عهدی و خوش خلقی	۱۹۶
ر: توجه و توکل به خداوند در همه حال و غافل نشدن از نماز اول وقت در حین تجارت	۱۹۸
ز: آسان‌گیری در امر تجارت و مدارا نمودن با مردم و رعایت حال نیازمندان	۱۹۹
س: عدم تبانی در بالا بردن قیمت‌ها	۱۹۹
ش: پذیرفتن پیشیمانی طرف معامله	۲۰۰
ص: گرفتن دلیل (نظیر سند، گواه و ...) هنگام معامله	۲۰۰
ض: مخفی نداشتن عیب کالای خود	۲۰۰
ط: پرهیز از موارد مشکوک و اهتمام در جهت کسب روزی حلال	۲۰۱
ظ: ذکر ادعیه مربوطه در هنگام ورود به بازار و شروع به تجارت و کسب	۲۰۲
ع: اجتناب از انجام معاملات غرری	۲۰۲
غ: عدم سوءاستفاده از اضطرار فروشنده و خریدار	۲۰۳
ف: رعایت وضعیت بدهکار و حفظ حقوق طلبکار	۲۰۳
ق: وارد نشدن در معامله دیگران	۲۰۵
ک: به پیشواز کاروان‌های تجاری نرفتن	۲۰۵
گ: رعایت موازین قانونی و شرعی (مانند پرداخت مالیات، زکات، خمس)	۲۰۵

فصل دهم: حقوق تجارت الکترونیکی

بخش اول: تعریف تجارت الکترونیکی و انواع و قلمرو آن	۲۱۰
الف: تعریف تجارت الکترونیکی	۲۱۰
ب: انواع تجارت الکترونیکی	۲۱۰
پ: قلمرو تجارت الکترونیکی	۲۱۱

- بخش دوم: مزایا، معایب، تاریخچه و موانع تجارت الکترونیک ۲۱۰
- الف: مزایا ۲۱۱
- ب: معایب ۲۱۳
- پ: تاریخچه تجارت الکترونیکی ۲۱۴
- ت: موانع تجارت الکترونیکی ۲۱۴
- بخش سوم: کسب و کار الکترونیکی و مبادله الکترونیکی ۲۱۵
- الف: کسب و کار الکترونیکی ۲۱۵
- ب: مبادله الکترونیکی داده‌ها (EDI) ۲۱۵
- بخش چهارم: تعریف حقوق تجارت الکترونیکی و مقررات داخلی و بین‌المللی ۲۱۵
- الف: تعریف حقوق تجارت الکترونیکی ۲۱۵
- ب: مقررات داخلی و بین‌المللی ۲۱۵
- بخش پنجم: تعاریف واژه‌ها ۲۱۷
- بخش ششم: اعتبار حقوقی داده‌پیام، امضاء و سابقه الکترونیکی ۲۱۸
- بخش هفتم: عقد یا قرارداد الکترونیکی ۲۲۰
- بخش هشتم: کلاهبرداری و جعل کامپیوتری ۲۲۳
- الف: کلاهبرداری ۲۲۳
- ب: جعل ۲۲۶
- بخش نهم: اسرار تجاری الکترونیکی ۲۲۷
- بخش دهم: حمایت از مصرف‌کننده ۲۲۸
- بخش یازدهم: سوءاستفاده از علائم تجاری ۲۳۳
- بخش دوازدهم: جبران خسارت ۲۳۴
- منابع و مآخذ ۲۳۵

مقدمه

به گمان قوی، مسئله تجارت در جوامع اولیه بشری به دلیل فقدان ارتباطات اجتماعی و صرفاً اهتمام فردی در راستای رفع حوائج شخصی که غالباً از طریق تولید و شکار محقق می‌شد، وجود نداشته است. پدیده مبادله از زمانی شیوع پیدا کرد که علاوه بر ایجاد روابط انسانی مسائلی نظیر تقسیم کار، تولید مازاد، تنوع و کثرت نیازها، احتیاج به محصولات و دست آورد دیگران و مواردی از اینگونه، موجبات کسب و کار و داد و ستد را در زمره امور بدیهی و اساسی برای بقای حیات آدمی فراهم ساخت.

بدون شک گسترش روز افزون اجتماعات انسانی به همراه توسعه ماشینیسیم و پیدایش تحولات اقتصادی و اجتماعی در گذر زمان و تغییرپذیری و گوناگونی خواسته‌های متنوع و جدید، نقش عمده بازرگانان را در نیاززدایی عمومی و همچنین شکوفایی و رشد اقتصادی و استقلال کشورها آشکار و از سوی دیگر ناکافی بودن سازوکارهای ساده و عرفی برای نظم بخشی و ساماندهی موضوعات مربوطه، ضرورت وضع و تدوین مقررات ویژه در باب مسائل مختلف تجاری و با هدف ایجاد ثبات و پایداری در این امور و پیدایی روحیه و حس اعتماد و اطمینان در بین دست اندرکاران این قضیه و نیز حذف پدیده‌های مذموم تقلب و تزویر و فراهم آوردن زمینه‌های مناسب برای تسریع و تسهیل در گردش منطقی و عادلانه ثروت را اجتناب ناپذیر ساخته و از طرف دیگر آشنایی با این ضوابط و اصول برای همه اشخاص در گیر در عرصه تجارت از ضروریات تلقی می‌گردد.

حقوق تجارت یا بازرگانی که به منظور بررسی و تجزیه و تحلیل این مقررات و به عنوان واحد درسی در بعضی از رشته‌های دانشگاهی در نظر گرفته شده است، نقش مهمی را در تحقق هدف مذکور ایفا می‌نماید. البته قابل ذکر است که موضوعات مرتبط با حقوق تجارت در رشته حقوق در قالب چندین واحد درسی ارائه و دانشجویان نیز با شرح و تفصیل با جزئیات مسائل آشنا شده و در سایر رشته‌ها عمدتاً موضوعات مورد نظر به صورت کلی مطرح می‌شوند.

مطالب این اثر نیز که نتیجه بیست سال تدریس در دانشگاه‌های مختلف دولتی و غیر دولتی است، در راستای آشنایی دانشجویان عزیز و سایر علاقمندان محترم با مقررات و اصول تجاری تهیه، و سعی شده است ضمن پرهیز از ورود در مباحث غیر ضرور، مطالب مورد نظر به شیوه‌ای ساده و قابل فهم ارائه گردد. ضمن اینکه دو فصل از فصول این کتاب نیز به موضوع آداب تجارت در اسلام و حقوق تجارت الکترونیکی اختصاص یافته است. انشاءالله که این اثر مورد عنایت مطالعه کنندگان و صاحب‌نظران بزرگوار قرار گرفته و انتظار است که از ارشادات و ارائه نقطه نظرات سازنده خود نیز دریغ ننمایند.

فریدون افشاری

خراسان جنوبی - بیرجند

بهار ۱۳۹۸

فصل اول

کلیات

بخش اول: تعریف حقوق تجارت (یا حقوق بازرگانی) و جایگاه آن در تقسیمات

علم حقوق

الف: تعریف حقوق تجارت (حقوق بازرگانی):

درباره حقوق تجارت تعاریف متعددی ارائه شده است ولی می‌توان آن را به‌طور ساده و مختصر بدین‌صورت تعریف کرد: "حقوق تجارت مجموعه قواعد و اصولی است که حاکم بر روابط و مناسبات تجاری بوده و موجبات تعریف و نظم‌بخشی به این امور را از نظر حقوقی فراهم می‌سازد". لازم به ذکر است که منظور از واژه تجارت^۲ یا بازرگانی نیز در واقع همان بهره‌گیری مستمر از سرمایه است که باهدف کسب سود و عمدتاً در قالب مبادله، معامله یا بعضاً عملیات خاص صورت می‌گیرد. ضمناً هر تجارتی نوعی کسب تلقی می‌شود، اما هر کسبی ممکن است تجاری نباشد.

ب: جایگاه حقوق تجارت در تقسیمات علم حقوق:

امروزه موضوع علم حقوق به چهار شاخه عمده تقسیم می‌شود که عبارتند از:^۳

حقوق عمومی داخلی

حقوق خصوصی داخلی

حقوق بین‌الملل عمومی

حقوق بین‌الملل خصوصی

باید توجه داشت که حقوق تجارت از شعبات حقوق خصوصی داخلی^۴ می‌باشد. در تعریف حقوق خصوصی داخلی باید گفت که: مجموعه قواعد و مقرراتی است که به تنظیم رابطه حقوقی افراد با یکدیگر در داخل یک کشور می‌پردازد. لازم به ذکر است که علاوه بر حقوق تجارت می‌توان به حقوق مدنی نیز به‌عنوان یکی دیگر از شعبات مهم حقوق خصوصی داخلی اشاره کرد. حقوق مدنی عبارت از مجموعه قواعد و مقرراتی است که صرف‌نظر از خصوصیت‌ها و ویژگی‌های مربوط به مشاغل گوناگون، به تنظیم رابطه حقوقی افراد با یکدیگر در داخل یک کشور می‌پردازد. قواعد حقوق مدنی، عام و مادر هستند.

بخش دوم: ارتباط حقوق تجارت با سایر شعبات علم حقوق

الف: رابطه حقوق تجارت با حقوق مدنی:

همان‌طور که اشاره شد، حقوق مدنی^۵ و حقوق تجارت هر دو از شعب حقوق خصوصی داخلی هستند، با این تفاوت که حقوق مدنی شامل روابط حقوقی کلیه افراد می‌گردد و "روابط اشخاص را تنها از این لحاظ که عضو جامعه

^۱Commercial Law / Mercantile Law / (droit commercial = در حقوق فرانسه)

^۲Trade / Commerce

^۳ جهت آگاهی بیشتر در خصوص تقسیم‌بندی‌های علم حقوق رجوع شود به کتاب کلیات و مقدمه‌ی علم حقوق، تألیف فریدون افشاری، انتشارات قهستان، بیرجند، ۱۳۹۵، صفحات ۲۳-۱۹

^۴Internal private law

^۵Civil Law

و مدینه هستند تنظیم می‌کند و توجهی به خصوصیت‌های مربوط به مشاغل گوناگون ندارد^۱. در حالی که حقوق تجارت عمدتاً مخصوص تجار و مرتبط با امور تجاری است. با وجود این باید توجه داشت که "وابستگی حقوق تجارت به حقوق مدنی انکارناپذیر است، زیرا اصول کلی راجع به عقود و معاملات و اموال در حقوق مدنی پیش‌بینی شده است که حقوق تجارت فاقد آن است"^۲. بدین خاطر چنانچه حقوق تجارت، درباره موضوعی، قواعد و مقررات روشن و صریحی را پیش‌بینی نکرده باشد، باید به قواعد حقوق مدنی مراجعه کرد، زیرا همان‌گونه که قبلاً نیز گفته شد قواعد حقوق مدنی، عام و مادر هستند. باید توجه داشت که علیرغم رابطه حقوق مدنی و حقوق تجارت بین اصول آن‌ها دوگانگی و اختلافاتی بعضاً وجود دارد که به ذکر بعضی از آن‌ها می‌پردازیم:

اولاً: قواعد حقوق مدنی دارای خصیصه خشک و محکم بودن هستند که این موضوع می‌تواند رکود و کندی فرآیندهای تجاری را به همراه داشته باشد، در صورتی که قواعد حقوق تجارت به دلیل ساده‌تر بودن و برخورداری از آزادی و انعطاف لازم، منجر به تسریع و تسهیل در امور تجاری می‌گردند.

ثانیاً: در حقوق تجارت مسائلی نظیر بیمه، عملیات بانکی، مالکیت صنعتی، اسناد تجاری و مواردی از این قبیل مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرند در حالی که حقوق مدنی فاقد مقررات صریح در خصوص آن‌ها می‌باشد. ضمن اینکه پیش‌بینی ضوابط خاص در مسئله ورشکستگی و نیز موضوعاتی نظیر ضمانت تجاری، مسئولیت تضامنی که از پدیده‌های مرتبط با حقوق تجارت هستند، منجر به اطمینان بخشی بیشتر و ایجاد تضمینات لازم در راستای رعایت حقوق طلبکاران و ذینفعان می‌باشد.

از نکات قابل ذکر این است که "اگرچه حقوق تجارت هنوز هم تحت تأثیر قواعد حقوق مدنی است اما تأثیر متقابل آن در حقوق مدنی نیز انکارناپذیر است. زندگی اقتصادی جامعه امروزی مانند جوامع دیگر تحت لوای قانون تجارت است و این قواعد خاص در زمینه‌های بسیاری گوی سبقت را از حقوق مدنی ربوده است و قواعد خاص خود را بر قسمت مهمی از حیات مدنی ما تحمیل کرده است. علت این امر بی‌شک در ویژگی‌های خاص حقوق تجارت نهفته است که سرعت و امنیت در معاملات را با ابزاری ساده فراهم می‌کند و پویایی و تازگی آن نیازهای جامعه مدرن را برطرف می‌کند"^۳.

ب: رابطه حقوق تجارت با حقوق اساسی:

حقوق اساسی^۴ مجموعه قواعد و اصولی است که ساختار و تشکیلات دولت و صلاحیت قوای تشکیل‌دهنده آن و نیز حقوق ملت را معین می‌کند و مهم‌ترین منبع آن قانون اساسی است. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران می‌توان اصول متعددی را یافت که به نحوی از انحاء پیرامون مسائل تجاری و اقتصادی هستند که در ذیل به بخشی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

۱- در برخی از بندهای اصل سوم قانون اساسی به مسائلی نظیر: رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه در همه زمینه‌های مادی و معنوی/ پی‌ریزی اقتصاد صحیح و عادلانه بر طبق ضوابط اسلامی/ تأمین خودکفایی

^۱ مقدمه علم حقوق و مطالعه در نظام حقوقی ایران، دکتر ناصر کاتوزیان، تهران، ناشر شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۸، ص ۸۹

^۲ حقوق تجارت (کلیات، معاملات تجاری،...) دکتر ربیعا اسکینی، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۷۸، ص ۳۷

^۳ حقوق تجارت (کلیات،...)، ربیعا اسکینی، صفحات ۳۹ و ۴۰

در علوم و فنون و صنعت و کشاورزی و... اشاره گردیده و به موجب اصل مذکور دولت مکلف است همه امکانات خود را برای تحقق این امور به کار گیرد.

۲- بر اساس اصل ۲۸، هر کس حق دارد شغلی را که بدان مایل است و مخالف اسلام و مصالح عمومی و حقوق دیگران نیست برگزیند و دولت موظف است با رعایت نیاز جامعه به مشاغل گوناگون برای همه افراد امکان اشتغال به کار و شرایط مساوی را برای احراز مشاغل ایجاد نماید. " که در این اصل سه امر مهم یعنی آزادی کار، حق کار و عدم تبعیض به ترتیب بیان شده است.^۱ ضمن اینکه " قانون اساسی با عنوان کردن حق انتخاب شغل برای همه، اجرای سیاست‌های متنوع اشتغال را جزء تکالیف جدی دولت قرار داده است.^۲

۳- بر طبق اصل ۴۳ قانون اساسی، برای تأمین استقلال اقتصادی جامعه و ریشه‌کن کردن فقر و محرومیت و برآوردن نیازهای انسان در جریان رشد با حفظ آزادی او، اقتصاد جمهوری اسلامی ایران بر اساس ضوابط مندرج در این اصل استوار شده است، نظیر موارد ذیل:

- تأمین شرایط و امکانات کار برای همه به منظور رسیدن به اشتغال کامل و قرار دادن وسایل کار در اختیار همه کسانی که قادر به کارند ولی وسایل کار ندارند.
- تنظیم برنامه اقتصادی کشور به صورتی که شکل و ساعات و محتوای کار چنان باشد که هر فرد علاوه بر تلاش شغلی، فرصت و توان کافی برای خودسازی معنوی، سیاسی و اجتماعی و شرکت فعال در رهبری کشور و افزایش مهارت و ابتکار را داشته باشد.
- رعایت آزادی انتخاب شغل و عدم اجبار افراد به کار معین
- منع اضرار به غیر و انحصار و احتکار و ربا و دیگر معاملات باطل و حرام
- جلوگیری از سلطه اقتصادی بیگانه بر اقتصاد کشور
- ....

۴- به موجب اصل ۴۴ قانون اساسی، نظام اقتصادی جمهوری اسلامی ایران بر پایه سه بخش دولتی، تعاونی، خصوصی با برنامه‌ریزی منظم و صحیح استوار است و مالکیت این سه بخش تا جائیکه با اصول دیگر (فصل چهارم قانون اساسی) مطابق باشد و از محدوده قوانین اسلام خارج نشود و موجب رشد و توسعه اقتصادی کشور گردد و مایه زیان جامعه نشود مورد حمایت قانون جمهوری اسلامی ایران است. البته باید توجه داشت که در حال حاضر در راستای اجرای سیاست‌های اصل ۴۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و به منظور افزایش سهم بخش‌های خصوصی و تعاونی در اقتصاد ملی و کاستن از بار مدیریت دولت در تصدی فعالیت‌های اقتصادی و بر اساس قوانین مصوب (نظیر قانون اصلاح موادی از قانون برنامه چهارم توسعه و اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ مصوب ۱۳۸۷) قلمرو فعالیت‌های اقتصادی هر یک از بخش‌های دولتی، تعاونی و خصوصی مشخص گردیده و به موجب آن می‌بایست بخش قابل توجهی از امور اقتصادی توسط بخش غیردولتی انجام پذیرد.

۵- در اصل ۴۶ قانون اساسی نیز چنین آمده است که هر کس مالک حاصل کسب و کار مشروع خویش است و هیچ کس نمی‌تواند به عنوان مالکیت نسبت به کسب و کار خود امکان کسب و کار را از دیگری سلب نماید.

^۱ حقوق کار (۱)، دکتر سید عزت‌الله عراقی، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۸۴، ص ۸۷

^۲ حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، جلد اول، دکتر سید محمد هاشمی، انتشارات میزان، تهران، ۱۳۸۷، ص ۳۳۹